

11. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of the Spoiled Identity / E. Goffman. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1963. – 189 p.
12. Holleder A. Arbeitslos – Gesundheit los – chancenlos? / A. Holleder // IAB-Kurzbericht. – 2003. – № 4. – S. 1–8.
13. Jahoda M. Employment and unemployment. A socialpsychological analysis / M. Jahoda. – Cambridge M. : Cambridge Univ. Press, 1982. – 124 p.
14. Kessler R. C. Effects of unemployment on health in a community survey: Main, modifying, and mediating Effects / R. C. Kessler, J. B. Turner, J. S. House // Journal of Social Issues. – 1988. – № 44 (4). – P. 9–85.
15. Psychological and physical well-being during unemployment: A meta-analytic study / [F. M. McKee-Ryan, Z. Song, C. R. Wanberg at al.] // Journal of Applied Psychology. – 2005. – № 90 (1). – P. 53–76.
16. Unemployment and mortality: comparison of the 1971 and 1981 longitudinal study census samples / [K. A. Moser, P. O. Goldblatt, A. J. Fox at al.] // British Medical Journal. – 1987. – № 1. – P. 86–90.
17. Paul K. I. Unemployment impairs mental health: Meta-analyses / K. I. Paul, K. Moser // Journal of Vocational Behavior. – 2009. – № 74 (3). – P. 264–282.
18. Platt S. Unemployment and suicidal behaviour: a review of the literature / S. Platt // Social Science and Medicine. – 1984. – № 19 (2). – P. 93–115.
19. Schimmack U. The influence of environment and personality on the affective and cognitive component of subjective well-being / U. Schimmack, J. Schupp, G. G. Wagner // Social Indicators Research. – 2008. – № 89. – P. 41–60.
20. Stokes G. Study of the Psychological Effects of Redundancy and Unemployment / G. Stokes, R. A. Cochrane // Journal of Occupational Psychology. – 1984. – № 57. – P. 309–322.
21. Winefield A. H. Effective Reactions to Employment and Unemployment as a Function of Prior Expectations and Motivation / A. H. Winefield, M. Tiggemann // Psychological Reports. – 1994. – № 75. – P. 243–247.
22. Пельцман Л. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу / Л. Пельцман // Психологический журнал. – 1992. – № 1, т. 3. – С. 126–130.
23. Силласте Г. Г. Экономический кризис – социальное последствие мирового финансового кризиса / Г. Г. Силласте // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2011. – № 2 (102). – С. 132–142.
24. Фрейд З. Исследование истерии / Зигмунд Фрейд // Собр. соч. : в 26 т. – Т. 1. – М. : Восточно-Европейский Институт психоанализа, 2005. – 464 с.

УДК 159.922.1: 37.018.3

Лілія Дубецька

ГЕНДЕРНИЙ ДИСПЛЕЙ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ РЕАЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ – ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ

У статті висвітлено результати дослідження соціально-психологічних факторів впливу на формування гендерних уявлень дошкільників – вихованців дитячого будинку. Виявлено, що гендерний дисплей Долинського дитячого будинку «Теплий дім» складається із сукупності таких факторів, як гендерно-стереотипний образ дівчинки та хлопчика, гендерні особливості в оформленні приміщень дитячого будинку, гендерно-відповідна поведінка дошкільників під час гри, виконання дітьми гендерних ролей та обов'язків, гендерно-відповідні вербальні настанови вихователів, фемінізованість соціального оточення дошкільників, проведення святкових і навчально-виховних заходів, особливості взаємодії кожної дитини із членами її сім'ї. У статті розкрито особливості кожного фактора зокрема.

Ключові слова: *гендерний дисплей, соціально-психологічний фактор, гендерно-стереотипний образ, гендерно-відповідна поведінка, гендерна роль, фемінізація, сім'я.*

The article throws the light upon the results of investigation of social and psychological factors influence on the formation of pre-schoolers' gender imagination. The author discovers that gender display of Dolyzna boarding house «Teplyi Dim» consists of such factors as gender stereotype image of a boy and a girl, gender peculiarities of decorating boarding house accommodation, gender-corresponding behaviour during games, performance of gender roles and duties, gender-corresponding teachers' verbal instructions, feminizing of social environment, celebrating various events, peculiarities of interrelations of a child with the family-members. The author offers detail explanations of each factor in particular.

Keywords: *gender display, social and psychological factor, gender-stereotype image, gender-corresponding behaviour, gender role, feminization, family.*

У всьому світі є діти-сироти, і наша держава, звичайно, не виняток. За офіційними статистичними даними Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, сьогодні в Україні виховується в державних закладах: школах-інтернатах, дитячих будинках більше 100 тисяч дітей. Значний відсоток із них не досягнули шкільного віку. З наукових джерел відомо, що дошкільний вік є сензитивним для становлення гендерних уявлень. Діти вчаться поводитися відповідно до своєї статі через ідентифікацію з батьками, під їхнім виховним впливом. У роботах сучасних українських психологів Т.В.Говорун і О.М.Кікінежді зазначено, що розвиток гендерної ідентичності особистості відбувається в процесі гендерної соціалізації, що презентована як співпраця досвідчених чоловіків і жінок з дітьми в набутті ними важливих для життя в дорослому світі статево-відповідних знань, умінь, навичок. Проте нині все ще поза увагою вчених залишається важливе питання формування гендерної ідентичності дітей дошкільного віку, позбавлених можливості виховуватися в сім'ях, де б міг відбуватися природний процес ідентифікації з батьком і матір'ю. Однією зі складових сторін соціальної реальності дитячого будинку є його гендерний дисплей, що, на зразок екрана, демонструє своїм вихованцям через певні соціально-психологічні фактори інформативні картинки, засвоївши які в дітей формуються свої гендерні уявлення.

Тому **мета** статті полягає у висвітленні особливостей соціально-психологічних факторів впливу на формування гендерних уявлень дошкільників – вихованців дитячого будинку, емпіричне дослідження яких здійснювалося в Долинському дитячому будинку «Теплий дім».

Найпершою візуальною інформацією, яку отримує дитина, потрапивши до дитячого будинку, є зовнішній вигляд оточуючих її дітей та інтер'єр приміщень. Тому першим, досліджуваним нами соціально-психологічним фактором впливу на формування гендерних уявлень дітей був такий фактор, як гендерно-стереотипний образ дівчинки та хлопчика в дитячому будинку. Результати дослідження цього фактора свідчать про те, що гендерний дисплей дитячого будинку демонструє дітям інформативну «картинку» такого змісту:

- дівчатка одягають спіднички й сарафанчики, які носять разом із футболочками, гольфіками;

- мрією кожної дівчинки є туфельки на каблучку, прикрашені бантиком або декоративними камінцями. Разом з тим таке взуття дівчатка в дитячому будинку отримують украй рідко. Тому повсякденним взуттям для дівчаток у весняно-літній період є дівчачі сандалики або мокасини;
- у дівчаток одяг і взуття переважно рожевого, червоного, білого, світло-фіолетового, салатого та жовтого кольорів;
- у дівчаток довжина волосся сягає плечей. Дівчатка також можуть заплітати своє волосся різними способами, а саме: заплітати одну чи більше косичок, робити один або два хвостики;
- дівчатка можуть мати різноманітні заколочки, обручі, дитячі персні, браслети та коралі;
- хлопчики одягають шортики, штанці разом із футболочками, светриками, сорочками, а взуваються в мокасини на липучках чи зав'язках, хлопчачі сандалики;
- у хлопчиків одяг та взуття переважно синього, блакитного, зеленого, коричневого, помаранчевого кольорів;
- хлопчики є підстриженими коротко;
- хлопчикам належить такий аксесуар, як ремінь.

Засвоюючи кожного дня таку інформацію, дошкільнята дитячого будинку формують своє відповідне уявлення щодо типового зовнішнього вигляду хлопчика та дівчинки.

Другим, досліджуваним нами соціально-психологічним фактором впливу на формування гендерних уявлень дітей, є особливості оформлення приміщень дитячого будинку. Використавши карту спостереження гендерних особливостей в оформленні приміщення дитячого будинку, ми отримали такі результати:

- в оформленні інтер'єру приміщень наявні «дівчачі елементи»: велика декоративна квітка на стіні, різні квіткові композиції;
- гендерно-стереотипна тематика в оформленні приміщення (наприклад, для хлопчиків тема піратська, автомобільна, морська, футбольна, авіаційна, військова й т. д., а для дівчаток тема казкового королівства, лялькового будиночка, королівства фей і метеликів та ін.) є відсутньою.

Разом з тим на картинах одного з коридорів дитячого будинку демонструються гендерно-стереотипні відносини хлопчика та дівчинки. На одній картині зображено, як хлопчик дарує квіточку дівчинці, а на іншій – собачка несе на своїй спині дівчинку з важким портфелем;

- в оформленні кімнат наявні як «дівчачі» (рожевий, ніжно-зелений, помаранчевий, білий), так і «хлопчачі» (блакитний, синій, зелений) кольори. Проте в оформленні інтер'єру спостерігається переважання все ж таки «дівчачих» кольорів;
- гендерно-стереотипна диференціація постільної білизни та рушників за кольорами й малюнками є відсутньою. Покривала, якими діти застеляють ліжечка, нейтрального бежевого кольору;
- у дошкільних групах у значній кількості наявні гендерно-стереотипні іграшки. Дошкільники мають можливість гратися як «хлопчачими»

(машинками, конструкторами, солдатиками, дитячою зброєю, кубиками й т. д.), так і «дівчачими» (ляльками, посудом, іграшковими меблями, дитячими перукарнею, магазином, лікарнею, касою тощо) іграшками. Ці іграшки в однаковій кількості наявні в ігровій кімнаті;

- гендерно-стереотипні картинки використовуються для маркерування місця, де знаходяться рушничок, чашечка із зубною щіточкою дитини. Оскільки дошкільнята ще не вміють читати, кожен з них має свою особисту картинку, яка позначає місце, де знаходяться їхні особисті засоби гігієни. Так, у дівчаток на картинках зображені різноманітні ляльки, принцеси, феї, квіточки, метелики, а в хлопчиків – машини, м'ячі, інструменти, «хлопчачі» казкові герої (наприклад, змії, Котигорошко й т. д.). Проте на шафах з одягом і ліжечках таке маркерування відсутнє.

Гендерні особливості в оформленні приміщень дитячого будинку розкривають для його вихованців зміст таких понять, як «хлопчаче» і «дівчаче». Це відбувається за допомогою того, що дорослий неодноразово озвучує візуальну інформацію для дітей висловлюваннями на зразок: «дівчачі/хлопчачі кольори»; «дівчачі/хлопчачі іграшки»; «ось це подобається дівчаткам/хлопчикам».

За допомогою методу спостереження нам удалося здійснити вивчення ще трьох соціально-психологічних факторів, що мають вплив на формування гендерних уявлень дошкільників, а саме таких, як: гендерно-відповідна поведінка дошкільників під час періоду вільної гри; виконання дітьми гендерних ролей та обов'язків під час навчально-виховного процесу; гендерно-відповідні вербальні настанови вихователів дитячого будинку.

Усі результати спостереження ми фіксували в щоденнику спостереження. Проаналізувавши їх, отримали такі висновки:

- у дівчаток під час сукупного періоду вільної гри спостерігається дівчачий спосіб застосування дівчачих іграшок (дівчатка прибирають у ляльковому будинку, лікують хворих звіряток, вмовляють ляльку бути слухняною і т. д.), а в хлопчиків – хлопчачий спосіб застосування хлопчачих іграшок (хлопчики будують високі будинки та військові бази з кубиків, водять машину тощо);
- у хлопчиків спостерігається хлопчачий спосіб застосування дівчачих іграшок (хлопці будують будинок для ляльок, перевозять ляльок та їх майно на машинах і т. д.), у той час як у дівчаток не спостерігався дівчачий спосіб застосування хлопчачих іграшок (спорудження з кубиків чи конструктора житла для ляльки та ін.);
- у хлопчиків спостерігається невизначений спосіб застосування обраних іграшок у грі. Хлопчики чергують хлопчачий спосіб застосування хлопчачих іграшок з хлопчачим способом застосування дівчачих іграшок;
- дівчатка обирають суто дівчачі сюжетно-рольові ігри (доньки-матері, у перукаря, у кухаря, у лікарню тощо), а хлопчики обирають суто хлопчачі ігри (у війну, будівельні ігри, ігри-змагання і т. д.);

- хлопчики беруть участь у дівчачих сюжетно-рольових іграх, виконуючи різноманітні ролі (роль чоловіка в сім'ї, роль клієнта в перукарні, роль пацієнта в лікарні), у той час як дівчатка не брали участі в хлопчачих іграх;
- дошкільники лише зрідка надають перевагу нейтральним іграм (складанням пазлів, мозаїки, доміно, малюванню).

Хлопчики та дівчатка виконують у своєму повсякденному житті в дитячому будинку такі завдання:

- хлопчики й дівчатка кожного ранку акуратно застеляють свої ліжечка, а кожного вечора розстеляють їх;
- хлопчики та дівчатка разом прибирають свою кімнату, наприклад, складають іграшки, свій одяг, а також за власним бажанням допомагають няням витирати пил і мити підлогу (таке бажання часто виявляють як дівчатка, так і хлопчики);
- хлопчики й дівчатка разом доглядають домашніх улюбленців: котиків, декоративних кроликів, папугу, рибок, черепашку. Діти із задоволенням годують їх і прибирають їхні домівки;
- найстарші хлопчики та дівчатка завжди допомагають у тій чи іншій справі наймолодшій дитині в групі;
- дівчинка й хлопчик кожного дня допомагають няні накривати на стіл: розстелити скатертину, розставляти тарілки, чашки, ложки, виделки й т. д. Після чого ці ж хлопчик і дівчинка допомагають няні прибирати зі столу. Один хлопчик і дівчинка змінюються наступного дня іншими;
- кожного дня хлопчик і дівчинка у красивих костюмах кухарів допомагають няні приносити їжу з кухні;
- відповідно до розкладу занять, дівчатка та хлопчики відвідують заняття дитячої кухні, де кухарі дитячого будинку на своєму робочому місці ознайомлюють діток з мистецтвом приготування їжі;
- у дитячому будинку практикуються також трудові заняття на свіжому повітрі, під час яких, наприклад, дівчатка саджають квіти на газонах, а хлопчики приносять у поливалках воду, щоб їх підлити.

Перелічені завдання, що виконують дошкільники, дають можливість переконатися, що дитячий будинок надає хороші можливості своїм маленьким вихованцям не тільки побачити, а й практично засвоїти різні гендерні ролі й обов'язки. Разом з тим ми неозброєним оком можемо бачити, що хлопчики достатньо часто виконують гендерно-невідповідні своїй статі ролі й обов'язки.

Результати дослідження гендерно-стереотипних вербальних висловлювань ми розкриємо найкраще, коли перелічимо зміст цих гендерно-стереотипних вербальних висловлювань вихователів дитячого будинку:

- вихователь: «...хлопчики, пропустіть, будь ласка, дівчаток першими...» (діти заходять у групу після екскурсії містом).
- Вихователь: «...хлопчики, будь ласка, спочатку принесіть дівчаткам стільчики, а потім – собі...» (діти сідають у групі на стільчики, щоб слухати, що їм буде розповідати вихователь).

- Вихователь: «...так, усі дівчатка сідають на лавочку, а хлопчикам доведеться трішки постояти...» (діти з вихователями чекають у дворі дитячого будинку біля лавочки, щоб за ними приїхав автобус).

Такі висловлювання вихователів інформують хлопчиків про те, що в тих чи інших ситуаціях вони повинні робити так, щоб дівчаткам було краще за них, а дівчатка вміли бути вдячними за хороші вчинки, зроблені для них хлопчиками.

З анкет, заповнених вихователями дошкільних груп, ми змогли дізнатися, що в дитячому будинку є такі чоловічі професії: електрик, водій, конюх, сантехнік, інструктор з праці, стоматолог, учитель фізичного виховання, столяр, заступник директора по господарчій частині. Ці посади в дитячому будинку насправді займають чоловіки, що, на перший погляд, сприяє вирішенню проблеми тотальної фемінізації соціального оточення дітей у такому соціальному інституті, як дитячий будинок. Проте чоловіки переважної більшості зазначених професій є обслуговуючим персоналом, що не передбачає їх безпосередньої взаємодії з дітьми, участі в життєдіяльності та вихованні дошкільників. У зв'язку із цим, наявність представників чоловічої статі в дитячому будинку не може вирішити проблеми фемінізації соціальної ситуації розвитку дошкільників – вихованців дитячого будинку.

Опрацювавши анкети, ми змогли дізнатися, що, на думку вихователів, чинниками впливу на формування гендерних уявлень у вихованців дитячого будинку, які ми не згадали, є: святкові ранки до Дня Матері, Восьмого березня, Дня захисника Вітчизни; екскурсії до міста, у магазин, перукарню, аптеку; такі виховні години, як «Хлопчики допомагають дівчаткам», «Значення квітів для дівчинки», «Мої вчинки», «Ми дівчатка – ми хлопчики»; сюжетно-рольові ігри.

У результаті проведеної бесіди з психологом дитячого будинку ми отримали таку інформацію:

- 53% вихованців дитячого будинку проводять літні канікули вдома зі своєю сім'єю;
- 13% вихованців дитячого будинку спілкуються зі своєю сім'єю, ідуть додому декілька разів протягом року;
- 7% вихованців дитячого будинку спілкуються зі своєю сім'єю (члени сім'ї відвідують дітей), але додому не йдуть;
- 27% вихованців дитячого будинку взагалі не спілкуються зі своєю сім'єю.

Отже, гендерний дисплей соціально-психологічної реальності дошкільників – вихованців дитячого будинку складають ряд досліджуваних нами факторів впливу на формування гендерних уявлень хлопчиків і дівчаток. Перший фактор – це гендерно-стереотипний образ дівчинки та хлопчика. У дитячому будинку хлопчики та дівчатка одягнені в гендерно-відповідний одяг гендерно-стереотипного кольору, одягають гендерно-відповідне взуття, мають гендерно-відповідні зачіски/стрижки й аксесуари. Другий фактор – гендерні особливості в оформленні приміщень. В оформленні інтер'єру приміщень дитячого будинку наявні дівчачі елементи, образотворча демонстрація гендерно-стереотипних відносин хлопчика та дівчинки, переважання дівчачих кольорів, гендерно-стереотипні

іграшки та гендерно-відповідне маркерування. Третій фактор – особливості гендерно-відповідної поведінки дошкільників під час періоду вільної гри. Четвертим фактором впливу на формування гендерних уявлень хлопчиків і дівчаток є те, що у своєму повсякденному житті в дитячому будинку вони, наприклад, прибирають свою кімнату, допомагають накривати на стіл, найстарші хлопчики й дівчатка допомагають молодшим і т. д. Спостерігається, що хлопчики достатньо часто виконують гендерно-невідповідні своїй статі ролі й обов'язки. П'ятий фактор – це гендерно-відповідні вербальні настанови вихователів дитячого будинку (наприклад, вихователь говорить: «Хлопчики, нехай дівчатка пройдуть першими» і т. д.). Шостий фактор – це фемінізованість соціального оточення в стінах дитячого будинку, оскільки в процесі повсякденного обслуговування, виховання й навчання дошкільників беруть участь жінки. Сьомий фактор – систематичне проведення святкових і навчально-виховних заходів. Восьмий фактор полягає в неоднакових можливостях взаємодії кожного вихованця дитячого будинку із членами своєї сім'ї. Перелічені фактори містять велику кількість гендерно-забарвленої інформації, що має вплив на формування гендерних уявлень дошкільників – вихованців дитячого будинку.

1. Бендас Т. В. Гендерная психология / Т. В. Бендас. – С. Пб. : Питер, 2008. – 431 с.
2. Каширская И. К. Социально-психологический анализ основных источников информации и процесса гендерной социализации / И. К. Каширская // Вопросы психологии. – 2003. – № 6. – С. 56–63.
3. Краснополська Т. М. Основні теоретичні конструкти гендеру [Електронний ресурс] / Т. М. Краснополська. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
4. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : навчальний посібник / М. Г. Ткалич. – К. : Академвидав, 2011. – 248 с. – (Серія «Альма-матер»).
5. Чекалина А. А. О формировании Я мальчика и Я девочки – мужчины и женщины / А. А. Чекалина // Мир психологии. – 2002. – № 2. – С. 110–117.

УДК 159.923.2:004

Ігор Іванків

ІДЕНТИЧНІСТЬ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЕКЦІЯХ

Висвітлюється проблема визначення поняття ідентичність у соціально-психологічних підходах сучасної психології. Аналізується трактування поняття «ідентичність» у психології, його еволюція й трансформація. Визначаються та обґрунтовуються сутнісні характеристики феномену ідентичність у рамках соціального конструктивізму й психологічної герменевтики.

Ключові слова: ідентичність, статуси ідентичності, «Я-концепція», персональна ідентичність, конструкти, нарративна ідентичність.

The problem of the definition of identity in social psychological approaches of modern psychology. We analyze the interpretation of the concept of «identity» in psychology, its evolution and transformation. Identification and justification of the essential characteristics of the phenomenon of identity within social constructivism and psychological hermeneutics.

Keywords: identity, identity statuses, «self-concept», personal identity, constructs, narrative identity.